

Som en fisk i vandet - kommentar till teorien om gerotranscendens

Anne Leonora Blaakilde

Gerontologen Lars Tornstam har i en serie arbe-
ten, bl a i Smt 2-3/1991, kritiserat rådande teorier om åld-
randet, särskilt den s k disengagementteorin
(‘avvecklingsteorin’), enligt vilken äldre människor
skulle ha närmast genetisk drivt att lösrya sig från
samhället, hand i hand med att samhället stöter ut
dem. Hans teori om ‘gerotranscendens’ är dock knap-
past en s k metateori utan en av många teorier inom
gerontologin. En vidare utveckling för att utnyttja
relativistiska och fenomenologiska teorier kräver en
kulturanalys, där också de äldre själva t ex genom
kvalitativa intervjuer får definiera vad som egentligen
är relevant för gerontologisk forskning. De äldres
mönster, aktivitet eller avveckling måste förstås
fenomenologiskt dvs inifrån den mening det har för
äldre människor själva.

Anne Leonora Blaakilde är cand. mag. i folkloristik
og retorik, Ph.D. suderende vid Dansk Gerontologisk
Institut, Hellerup

Bara att varsebli gränserna för det paradigm man ar-
betar inom, kan vara lika svårt som det är för fisken att
göra sig medveten om det vatten den simmar i.

(Tornstam 1991 s 113)

Gerontologen Lars Tornstam har efterhånden mange
steder gjort oppmærksom på hvilke forfejlede positivisti-
ske paradigmer gerontologien oftest arbejder efter. Han
har derfor selv indført en ny gerontologisk teori, nemlig
teorin om *gerotranscendens*. Det er nu på tide at
kommentere denne teori udfra et kulturanalytisk per-
spektiv.

Jeg er på mange måder imponeret over Tornstams
kritik af den etablerede gerontologiske forskning; netop
på grund af sit dybe kendskab til denne forskning, er
han i stand til at se det hele ovenfra i et såkaldt ”meta-
perspektiv”, som han kalder det. Jeg synes derfor, Lars

Tornstam har gjort gerontologien en kæmpestor tjeneste
ved sit kritiske tilbageblik. Han har som få geronto-
loger indset, at alle de vekslende gerontologiske teo-
rier gennem tiden kun har bidraget til at sætte kategorien
”Äldre” i bås. Enten var de stakler, som skulle hjælpes,
eller også var de potentielle energibundter, hvis bare
man gav dem de rigtige råd og vejledninger.

Universalitet og relativisme

Der er en spændende ny tankegang i Tornstams
teoriudvikling, noget nyt og forfriskende i hans fasci-
nation af österlandsk präget filosofi; en holistisk
indfaldsvinkel, som jeg tror vi i fremtiden vil møde mere
- ikke bare indenfor gerontologien. Tornstam drager
fänomenologi og relativisme ind i sit kritiske arbejde
(Tornstam, 1992 s 294). Han siger, at ”ingen av teoriene
er ”sannere” än någon annen.” Han siger også, at ”Det
vi gör, är alltså att dra ner vår egen teoretiska toppluva
över huvudet på de äldre, utan att tänka på, att våra
egna värderingsutgångspunkter är relativa och kanske
till och med särartade.” (Tornstam, 1991 s 112).

For tilhængere af relativismen er det dog altid rela-
tivt, hvor relativistisk man egentlig er! Kan man for
eksempel godtage, at nogle menneskelige handle- og
udtryksmåder er genetisk bestemt? - Eller kan man
acceptere en universalitet på det åndelige plan; altså
en form for tværkulturelle tankestrukturer, som er
immanente i det menneskelige sind?

Efter min mening er det *universielle* i sig selv en
modsattnng til det *relative*. Den samme dikotomi gör
sig gældende med hesyn til det genetiske, der med

*Tornstam har som få äldreforskare insett att alla
över tiden växlande gerontologiska teorier bara
bidragit till att sätta kategorien 'äldre' i ett särskilt
fack*

Vi drar ner vår egen teoretiska toppluva över huvudet på de äldre utan att tänka på att våra egna utgångspunkter är relativa och kanske t o m särartade

reference til *biologi* bygger på et grundlag af en *virkelig Virkelighed*, som har svært ved at rummes i relativismebegrebet.

Hvorfor nu denne snak om biologi, universalitet og relativisme?

Fordi Lars Tornstam siger, at hans teori om gerotranscendens tager sit udspring i en relativistisk, fænomenologisk tankegang. Men det gør den ikke helt. Tværtimod bygger den på en opfattelse af en bestemt form for aldring som et genetisk betinget (altså biologisk) fænomen, der har universelle udtryksformer i de Jungianske forestillinger om "nedärvda tankestrukturer, som är återspeglings av alla tidigare generationers liv och erfarenheter." Sådan fremstiller Tornstam selv sin fortolkning af Jung (Tornstam, 1991 s 282).

Det biologiske grundlag for teorien om gerotranscendens kommer til udtryk i udtalelser som: "Min nye teori om gerotranscendens gör nu antagandet att åldrandet, eller levandet, innebär en process där graden av transcendens i sättet att definiera verkligheten gradvis ökar efter en viss punkt i livet." (Tornstam, 1992 s 283). Denne proces antages at være så naturlig, at den kun udebliver, hvis den direkte forstyrres: "Understödda av traditionellt inriktade gerontologer kommer vårdpersonal och anhöriga att förhindra den naturliga utvecklingen mot gerotranscendens." (Tornstam, 1992 s 289).

At psyken skulle rumme nedarvede tankestrukturer, rører en tro på en virkelighed, som bevæger sig på et usynligt plan, men er i stand at overleve i det ubevidste - på trods af alle ydre forandringer. Fordi den er universel. Med en sådan holdning er det derfor selvmodsigende, når Tornstam siger, at ingen teorier er "sannere" end andre (ov. cit.).

Det er derimod, fra et relativistisk synssæt, i orden at markere, at en given teori er ideologisk funderet, og at den bygger på et personligt standpunkt.

En fænomenologisk teori?

Lars Tornstam redegør i sin teori om gerotranscendens (Tornstam, 1992 s 276-278) for den såkaldte disengagementsteori fra 1960'erne. Med et let ironisk ans-

trøg refererer Tornstam teorien således: "Den nye disengagementsteori antog at det i oss människor finns en närmast genetisk nedlagd drift att lösryta oss från samhället när vi blir gamla. Denna drift antogs gå hand i hand med att samhället också stöter ut de gamla." (Tornstam, 1992 s276). Tornstam redegør for, hvordan denne teori gav et ulykkeligt perspektiv på gerontologisk forskning, og det lykkedes derfor bl a for Kuypers & Bengtson i 1973 (Kuypers & Bengtson, 1973) at give nådestødet til disengagementsteori ved at give den en samfundsmæssig forklaring: de negative fænomener ved alderdommen skyldtes samfundets opbygning af det sociale sammenbrudssyndrom (Tornstam, 1991 s 278). Den naturbetingede teori var urokkelig p g a dens biologiske forankring, men med en samfundsmæssig forklaring på alderdommens elendighed var det dog muligt at gøre *noget* ud fra et idealistisk, gerontologisk synspunkt.

Tornstam bygger sin egen teori op ovenpå denne disengagementsteori. Han vender teorien om, så det biologiske betingede i disengagementet gøres til et positivt stadie, som kun ødelægges af kulturen; af samfundet, der ikke forstår den gerotranscendente p g a et indsnævret værdisæt, som bygger på yngre menneskers liv. Dette, hævder Lars Tornstam, er en *metateori*.

En metateori er en teori om teorierne. En teori, som hæver sig op over andre i abstraktionsniveau. Sådan er teorien om gerotranscendens ikke. Nok har Tornstam de flotteste refleksioner over gerontologiens teorier og deres bagvedliggende ideologier, jeg endnu har mødt inden for dette forskningsfelt, men hans egen teori hæver sig ikke op over de andre. Den er ny og giver bud på en gerontologisk forskning med udgangspunkt i utraditionelle tankebaner, men den er ikke metateoretisk. Det er en ideologisk baseret teori om alderdom og alderdomsprocesser som alle andre gerontologiske teorier: "Både betræffande disengagementsteori och dess motteorier är det t ex så att det är forskarna som definierat begreppen, och de äldre blir till forskningsobjekt där deras beteenden i termer av det forskarna definierat som aktivitet respektive disengagement blir av intresse att studera." (Tornstam, 1992 s279).

Teorierne er med til at definere gamle mennesker,

Tornstam vänder upp och ner på 'avvecklings-teorien' så att det biologiskt betingade görs till ett positivt tillstånd som bara kan förstöras av kulturen

Först betraktade man de gamla som eländiga, sedan var idealet att göra dem aktiva, och nu skall de enligt de nyaste teorierna vara visa

deres behov eller deres "natur". Först anså man de gamle for at være elendige. Derefter var idealet at gøre dem aktive, og nu skal de altså, efter den nyeste teoris ideer, være vise!

På den måde er der ingen større forskel på gerotranscendenceteorien og andre gerontologiske teorier.

Jeg er bestemt enig med Lars Tornstam i, at det er vigtigt, at gamle mennesker får mulighed for at udvikle sig på en måde, som passer dem selv, uanset gerontologers velmenende holdninger til alderdommens "natur". Samtidig indebærer denne holdning naturligvis en risiko for, at mennesker sygner hen i et hjørne uden at nogen tager notis af det, fordi det opfattes som værende et udtryk for stigende gerotranscendens. Men teoretisk set bør gerontologer og sundhedspersonale være opmærksomme på, at gamle mennesker skal have lov til at trække sig tilbage hvis de har behov for det. Og de skal fx *ikke* pådømmes et aktivitetsideal, som svarer til 20-åriges!

Det er netop disse tanker, der ligger bag fænomenologien, som Tornstam selv refererer gennem Hochschild (Hochschild, 1976): "...äldres mönster av aktivitet eller disengagement måste förstås fenomenologiskt, dvs inifrån den mening eller innebörd det har för äldre människor själva. Inte utifrån den mening eller innebörd vi forskare tillskriver det hela." (Tornstam, 1992 s 280).

Howdan passer dette fænomenologiske standpunkt sammen med en overordnet teori, bygget på en forskers positive engagement i gerontologien, og med udspring i en naturbetinget opfattelse af alderdommens udvikling?

Howdan kan det betragtes som fænomenologisk, at man med dette udgangspunkt laver en enqueteundersøgelse, hvor et antal respondenter skal besvare "påstande", som er formuleret udelukkende med henblik på at bekræfte en på forhånd eksisterende teori og dermed støtte teoriens validitet? Spørgsmål som: "Idag oplever jeg en større samhørighed med både ti-

digare och kommande generationer än då jag var 50". Eller: "Idag tar jag mig själv mindre högtidligt än tidigare" (Tornstam, 1992 s 292): - Dette andet spørgsmål ville jeg, som er 32 år, iøvrigt også svare bekræftigende på!

Et åbent syn i gerontologisk forskning

Efter min mening har Lars Tornstam bragt den gerontologiske teoriudvikling videre ved at sætte spørgsmålstejn ved de positivistiske funderede teorier inden for gerontologien og deres bagvedliggende ideologier. På den måde har han banet vejen for at inddrage relativistiske og fænomenologiske metoder og synssæt i gerontologien, men i dette arbejde gælder det om at holde tungen lige i munden. Man kan forledes til at falde i en "naturlig" afgrund, og så kommer vi ikke så meget videre. Hvis gerontologien skal betragtes fænomenologisk, (og der er bestemt positivt for gerontologien, at den fænomenologiske indfalsvinkel trækkes ind), så må man inddrage en desideret *kulturanalyse*, der blandt andet arbejder med det åbne syn, hvor forskningsobjektet bliver til subjekt, og hvor de gamle selv, fx ved hjælp af kvalitative interviews får lov til at definere, hvad der *egentlig* er relevant for gerontologisk forskning. (Blaakilde, 1991) Dermed være ikke sagt, at forskeren kan løbe fra sin egen ideologi, men mennesker kan, til forskel fra fisk, reflektere over sine ideologier og indgå i en dialog med hinanden.

REFERENSER

- Blaakilde, Anne Leonora (1991): Interview med gamle mennesker. Overvejelser om folkløstisk feltarbejde - generelt og specifikt. I: UNIFOL Årsberetning 1990. Tema: Gammelt træ giver god ild - om alderdom i folkløstisk perspektiv. Institut for Folkløstisk, Københavns Universitet.
- Hochschild A R (1976): Disengagement Theory: A Logical Empirical and Phenomenological Critique. I: Gubrium J F (ed): Time, Roles and Self in Old Age. New York; Human Sciences Press.
- Kuypers J A, Bengtson V L (1973): Social Breakdown and Competence. A Model for Normal Aging. I: Human Development, p 181-201.
- Tornstam L (1991): Gerontologins quo vadis - om det gerontologiske forskningsparadigmet. socialmedicinsk tidskrift 1991:2-3.
- Tornstam L (1992): Åldrandets socialpsykologi. 4 udg. Raben & Sjögren.